

Capitolul 11

Emigrant pentru prima oară

În toamna anului 1902 am ajuns la Londra venind de la Zürich via Paris. Cred că era octombrie, dimineața devreme, atunci când birja pe care am oprit-o folosind un fel de pantomimă m-a dus la adresa scrisă pe un bilețel. Destinația mea era casa lui Lenin. Înainte de a pleca din Zürich, am fost instruit să bat în ușă de trei ori. Ușa a fost deschisă de Nadejda Konstantinovna, care fusese probabil trezită de ciocăniturile mele. Era devreme și orice persoană care respectă uzanțele lumii civilizate ar fi așteptat la gară o oră sau două în loc să bată la ușa unei case străine la o asemenea oră nepotrivită. Dar încă mă aflam sub imperiul forței care mă determinase să plec din Verholensk. În Zürich, îl deranjasem pe Axelrod într-o manieră la fel de barbară, deși sosirea mea avusese loc în toiul nopții, nu în zori. Lenin era încă în pat, iar expresia amabilă de pe chipul lui a fost însoțită de o justificată uimire. Cam astea au fost circumstanțele primei noastre întâlniri și conversații. Atât Vladimir Ilici¹³, cât și Nadejda Konstantinovna mă cunoșteau deja din scrisoarea lui Kler și mă așteptau.

Am fost întâmpinat cu un „A sosit Pero!”. Am deșertat pe dată sacul cu impresii din Rusia: legăturile din sud sunt proaste, adresa secretă a organizației *Iskra* din Harkov este greșită, editorii de la *Muncitorul din sud* se opun fuzionării, traversarea frontierei austriece se află în mâinile unui elev de la *gymnasium* care refuză să-i ajute pe adepții *Iskrei*. Faptele în sine nu prea aveau darul să-ți inspire speranță, dar exista suficientă credință care să compenseze acest neajuns.

Fie în dimineața aceea, fie în următoarea, Vladimir Ilici și cu mine am făcut o lungă plimbare prin Londra. De pe un pod, Lenin a arătat spre Westminster și spre alte clădiri faimoase. Nu-mi aduc aminte exact cuvintele pe care le-a folosit, dar ideea era următoarea: „Asta e faimosul lor Westminster”, iar „lor” se referea desigur nu la englezi, ci la clasele

¹³ Numele întreg real al lui Lenin era Vladimir Ilici Ulianov, Nikolai Lenin fiind pseudonimul său, folosit și în activitatea de partid. După revoluție, referirile la el se făceau utilizându-se numele Vladimir Ilici Lenin sau, mai familiar, Ilici. Numele de fată al soției sale era Nadejda Konstantinovna Krupskaja. (n. ed.)

conducătoare. Această implicație, care n-a fost nicidecum accentuată în vreun fel, ci a ieșit la suprafață dinlăuntru acestui om, exprimată mai mult prin tonul vocii decât prin orice altceva, era mereu prezentă, indiferent dacă Lenin vorbea despre comorile culturii, de noile realizări, de bogata colecție de cărți din Muzeul Britanic, despre informațiile conținute în cele mai mari publicații europene sau, după ani, despre artileria germană ori despre aviația franceză. Ei cunosc asta sau dețin asta, au făcut asta sau au realizat asta – dar ce dușmani sunt! În ochii lui, umbra invizibilă a claselor conducătoare plana asupra întregii culturi umane – o umbră care pentru el era le fel de reală ca lumina zilei.

Arhitectura Londrei de-abia dacă mi-a atras atenția. Transportat fizic din Verholensk în țări pe care le vedeam pentru prima dată, am absorbit Viena, Parisul și Londra într-o manieră extrem de sumară, iar detalii precum Westminster Palace îmi păreau de-a dreptul de prisos. Desigur, nu pentru asta mă scosese Lenin la acea lungă plimbare. Scopul său era să mă cunoască și să mă chestioneze. Iar examinarea lui, trebuie admis acest lucru, a fost într-adevăr foarte minuțioasă.

I-am relatat totul despre discuțiile noastre din Siberia, mai ales despre problema unei organizații centralizate; despre eseul meu cu acest subiect; despre confruntările violente cu vechii populiști din Irkuțk, unde stătusem câteva săptămâni; despre cele trei eseuri ale lui Mahaiski, și așa mai departe. Lenin știa să asculte.

– Și cum v-ați descurcat cu problemele teoretice? m-a întrebat el.

I-am povestit cum am studiat în grup cartea lui, *Dezvoltarea capitalismului în Rusia*, în închisoarea de tranzit din Moscova, și cum am lucrat în exil pe *Capitalul* lui Marx, dar a trebuit să ne oprim la volumul al doilea. Studiasem cu atenție controversa dintre Bernstein și Kautsky, utilizând sursele originale. Printre noi nu existau adepți ai lui Bernstein. În filozofie, fuseserăm impresionați în mare măsură de cartea lui Bogdanov, care combina marxismul cu teoria cunoașterii dezbătută de Mach și Avenarius. La vremea aceea, Lenin credea și el că teoriile lui Bogdanov erau corecte. „Nu sunt filozof”, a recunoscut el șovăind aproape imperceptibil, „dar Plehanov denunță faptul că filozofia lui Bogdanov este un fel de idealism mascat.” Câțiva ani mai târziu, Lenin a dedicat un întreg volum discuției despre Mach și Avenarius; criticarea teoriilor lor a fost fundamental identică cu cea exprimată de Plehanov.

În cursul conversației noastre am menționat faptul că exilații din Siberia fuseseră foarte impresionați de cantitatea enormă de date statistice analizate în cartea lui Lenin despre capitalismul rus. „Știi, totul a fost făcut pe neașteptate”, a răspuns el oarecum stânjenit. Aparent, era încântat că tinerii tovarăși apreciau colosalul volum de muncă investit

în primul său op despre economie. Apoi am discutat doar în linii generale despre viitoarea mea activitate. Am ajuns la concluzia că ar fi bine să stau o vreme în străinătate, să mă familiarizez cu literatura curentă, să privesc în jur, restul urmând să fie discutat mai târziu. În orice caz, intenţionez ca, după un timp, să mă întorc ilegal în Rusia pentru a-mi continua activitatea revoluţionară.

Nadejda Konstantinovna m-a dus la o casă aflată la o distanţă de câteva străzi, unde locuiau Vera Zasulici, Martov şi Blumenfeld, directorul presei tipografice a publicaţiei *Iskra*, unde mi-au găsit şi mie o cameră. Potrivit obiceiului britanic, camerele erau aranjate pe verticală, nu la acelaşi etaj, ca în Rusia: camera de jos era ocupată de proprietăreasă, iar chiriaşii stăteau unul deasupra celuilalt. Există şi o cameră comună în care ne beam cafeaua, fumam şi ne angajam în discuţii interminabile. Din cauza lui Zasulici, dar nu fără ajutorul lui Martov, această încăpere era întotdeauna în neorânduială. După prima lui vizită în această cameră, Plehanov a descris-o ca fiind o „vizuină”.

Acesta a fost începutul scurtei mele şederi la Londra. Am început să studiez articolele publicate în *Iskra* şi în revista *Zaria*, care provenea din aceleaşi redacţii. Erau nişte periodice strălucite, care combinau profunzimea ştiinţifică cu pasiunea revoluţionară. Practic, m-am îndrăgostit de *Iskra* şi am fost atât de ruşinat de ignoranţa mea, încât mi-am încordat fiecare nerv în efortul de a o depăşi. Curând, am început să scriu pentru *Iskra*. La început, comentarii scurte, dar ceva mai târziu am trecut la articole politice şi chiar la editoriale.

Tot pe atunci, am ţinut şi o conferinţă publică la Whitechapel, unde am avut o controversă cu patriarhul emigranţilor ruşi, Ceaikovski, şi cu anarhistul Cerkezov, şi el un bărbat în etate. Am fost sincer uimit de argumentele infantile prin care aceşti bătrâni de ispravă încercau să desfiinţeze marxismul. Îmi amintesc că m-am întors acasă simţindu-mă în al nouălea cer. În cazul contactelor mele cu Whitechapel şi cu lumea exterioară în general, intermediarul meu era un vechi londonez, Alexeev, un emigrant marxist şi un apropiat al editorilor *Iskrei*. El m-a iniţiat în misterele vieţii britanice şi, în general, a fost sursa mea de informaţii de toate felurile. Despre Lenin, Alexeev vorbea cu un mare respect. „Eu cred”, mi-a zis el odată, „că Lenin este mai important pentru revoluţie decât Plehanov.” Nu i-am spus asta lui Lenin, desigur, dar am vorbit cu Martov. Martov nu a făcut niciun comentariu.

Într-o duminică, m-am dus împreună cu Lenin şi cu Krupskaja la o adunare social-democrată ținută într-o biserică unde cuvântările au alternat cu intonarea imnurilor. Principalul vorbitor era un compozitor care tocmai se întorsese din Australia. A vorbit despre revoluţia socială.

Apoi toată lumea s-a ridicat și a cântat: „Dumnezeule Atotputernic, fă să nu mai fie nici regi, nici bogați!” Aproape că nu-mi venea să-mi cred ochilor și urechilor. După ce am ieșit din biserică, Lenin a comentat: „Există multe elemente revoluționare și socialiste în rândul proletariatului englez, dar sunt amestecate cu conservatorismul, religia și prejudecățile, și nu pot ieși la suprafață să se unească.”

După întâlnirea de la biserica social-democrată am cinat într-o bucătărioară dintr-un apartament de două camere. Prietenii mei au glumit ca de obicei pe seama incapacității mele de găsi drumul spre casă. Mă orientam cu greu pe străzi și, având în vedere înclinația mea spre gândirea sistematică, am numit acest defect „cretinism topografic”. Ulterior, m-am descurcat mai bine, dar numai după multe eforturi.

Modestele mele cunoștințe de limba engleză, dobândite în închisoarea din Odessa, nu au evoluat decât în mică măsură în timpul sederii mele la Londra. Eram mult prea absorbit de problemele rusești. Marxismul britanic nu era interesant. Centrul intelectual al social-democrației era la vremea aceea Germania și urmăream cu atenție lupta continuă dintre marxiștii „ortodocși” și „revizionști”.

La Londra, la fel ca mai târziu la Geneva, i-am întâlnit pe Zasulici și pe Martov mult mai des decât pe Lenin. Pentru că la Londra locuiam în aceeași casă, iar la Geneva luam în general masa în aceleași restaurante, mă întâlneam de câteva ori pe zi cu Zasulici și cu Martov, în vreme ce Lenin ducea o viață de familist, iar fiecare întâlnire cu el, exceptându-le pe cele oficiale, reprezenta un mic eveniment. Obiceiurile și gusturile boeme care contau atât de mult pentru Martov îi erau complet străine lui Lenin. El știa că timpul, indiferent de relativitatea lui, era un dar suprem. Își petrecea o mare parte din timp în biblioteca de la Muzeul Britanic, unde își continua studiile teoretice și își scria de obicei articolele pentru ziar. Cu ajutorul lui, am obținut și eu accesul în acest sanctuar. Eram nesățios și mă îndopam pur și simplu cu supraabundența de cărți de acolo. Curând însă, a trebuit să plec pe continent.

După „testul” apariției mele publice la Whitechapel, am fost trimis într-un turneu de conferințe la Bruxelles, Liège și Paris. Conferința mea era dedicată apărării materialismului istoric împotriva criticilor așa-numitei „școli subiective ruse”. Lenin era foarte interesat de subiectul meu. I-am arătat un sinopsis detaliat, iar el m-a sfătuit să-mi revizuiesc prelegerea astfel încât să poată fi publicată sub formă de articol în următorul număr al revistei *Zaria*. Dar n-am avut curajul să apar alături de Plehanov și de alții cu un eseu strict teoretic.

De la Paris am fost convocat urgent prin telegraf la Londra. Aveau în plan să mă trimită din nou clandestin în Rusia, deoarece rapoartele

primite de acolo se plâneau de arestările în masă și de lipsa oamenilor, solicitându-se întoarcerea mea. Dar nici n-am pus bine piciorul în Londra, că planul s-a schimbat. Deutsch, care locuia pe atunci în Londra și care mă tratase cu multă bunăvoință, mi-a spus după aceea că mă susținuse, insistând asupra faptului că „tânărul” (nu avea niciun alt nume pentru mine) trebuia să mai stea o vreme în străinătate pentru a-și desăvârși educația. Lenin a fost de acord cu el. Perspectiva de a lucra în organizația rusă *Iskra* era tentantă, dar, cu toate acestea, eram foarte bucuroși să mai rămân puțin în străinătate.

M-am întors la Paris, unde, spre deosebire de Londra, colonia studenților ruși era foarte mare. Partidele revoluționare se luptau aprig între ele pentru a câștiga adeviziunea masei de studenți. Iată un fragment din amintirile consemnate de N. I. Sedova despre acea perioadă:

„Toamna anului 1902 a fost marcată de frecvențele conferințe ținute în colonia rusă din Paris. Grupul *Iskra*, din care făceam și eu parte, i-a văzut mai întâi pe Martov, apoi pe Lenin. Se purta un război împotriva «economistilor» și a revoluționarilor socialiști. În grupul nostru se vorbea despre sosirea unui tovarăș tânăr care evadase din Siberia. Acesta a vizitat-o pe E. M. Alexandrova, odinioară una dintre narodovolți, care se alăturase ulterior *Iskrei*. Noi, cei din generația mai tânără, eram foarte atașați de Ekaterina Mihailovna, îi ascultam vorbele cu mare interes și ne aflam sub influența ei. Atunci când și-a făcut apariția la Paris tânărul colaborator al *Iskrei*, Ekaterina Mihailovna m-a rugat să aflu dacă nu exista cumva prin apropiere vreo cameră de închiriat. S-a întâmplat să fie una în casa în care locuiam eu. Chiria era de 12 franci pe lună, însă odaia era mică, întunecoasă și îngustă, ca o celulă de închisoare. Când am început să-i descriu odaia, Ekaterina Mihailovna mi-a tăiat vorba: «Gata cu descrierea – e bună. S-o ia.»

După ce tânărul tovarăș (al cărui nume nu ne-a fost dezvăluit) s-a instalat în cameră, Ekaterina Mihailovna m-a întrebat: «Se pregătește pentru conferință?» «Nu știu, cred că da», am răspuns eu. «Aseară, pe când urcam scările, l-am auzit fluierând în camera lui.» «Atunci, spune-i să-și dea silința și să nu mai fluiera.» Se gândea cu îngrijorare la faptul că «el» trebuia să aibă succes. Însă neliniștea ei s-a dovedit fără rost. Conferința s-a desfășurat foarte bine, iar colonia a fost încântată, tânărul adept al *Iskrei* întrecând toate așteptările.”

Am fost mult mai interesat să învăț despre Paris decât despre Londra. Și asta datorită influenței exercitate de N. I. Sedova. M-am născut și am fost crescut la țară, dar de-abia la Paris am început să fiu mai atras de natură. Tot acolo am făcut cunoștință cu arta adevărată. Am învățat să apreciez pictura, ca și natura, cu mare dificultate. Una dintre

însemnările ulterioare ale Sedovei sună așa: „Și-a exprimat părerea generală despre Paris în acest fel: «Seamănă cu Odessa, dar Odessa e mai frumoasă.» Această concluzie absurdă poate fi explicată de faptul că L. D. era atât de absorbit de viața politică, încât nu putea vedea nimic altceva decât dacă i se impunea cu forța. Atunci reacționa de parcă ar fi fost vorba de o bătaie de cap, de ceva inevitabil. Nu am fost de acord cu aprecierea făcută la adresa Parisului și l-am dojenit puțin din pricina asta.”

Da, chiar așa s-a întâmplat. Am intrat în atmosfera unui centru al lumii cu o atitudine obstinată și antagonistă. La început, am „renegat” Parisul și chiar am încercat să-l ignor. Ca să spunem lucrurilor pe nume, semănăm cu un barbar mânat de instinctul de autoconservare. Simțeam că, pentru a mă apropia de Paris și pentru a-l înțelege pe deplin, trebuia să consum o mare cantitate de energie mentală. Însă eu aveam propria mea lume revoluționară, care era foarte exigentă și nu admitea rivalitatea altor preocupări. Cu dificultate și treptat, m-am apropiat de artă. M-am menținut ferm pe poziție în fața Luvrului, a Luxembourgului și a expozițiilor. Rubens mi s-a părut prea bine hrănit și prea mulțumit de sine, Puvis de Chavannes prea ascetic și prea șters, portretele lui Carrière m-au iritat cu ambiguitatea lor crepusculară. Același lucru a fost valabil și pentru sculptură și arhitectură. De fapt, mă împotriveam artei așa cum mă opusesem în tinerețe revoluției și mai apoi marxismului; așa cum mă opusesem timp de câțiva lui Lenin și metodelor sale. Revoluția din 1905 a întrerupt însă curând progresul comuniunii mele cu Europa și cultura sa. De-abia în perioada celui de-al doilea exil m-am apropiat din nou de artă – am văzut diverse lucruri, am citit și chiar am scris despre ea. Dar n-am depășit niciodată faza de pur diletantism.

La Paris, l-am ascultat pe Jaurès. La momentul acela, Waldeck-Rousseau se afla în fruntea guvernului, Millerand era ministrul poștelor, iar generalul Galiffet ministru de război. Am luat parte la o demonstrație de stradă a guesdiștilor¹⁴ și am strigat sărguincios, alături de ceilalți, tot felul de lucruri neplăcute împotriva lui Millerand. Jaurès nu mi-a făcut o impresie deosebită. Simțeam cu o mare intensitate că era un inamic. După doar câțiva ani, am învățat să apreciez acel personaj mareț, chiar dacă atitudinea mea față de concepțiile sale a rămas la fel de ostilă ca și până atunci.

Presat de secțiunea marxistă a studenților, Lenin a fost de acord să țină trei conferințe despre problema agrară la Școala Superioară

¹⁴ Adepți ai lui Jules Guesde (1845-1922), politician și jurnalist francez socialist. (n. tr.)

organizată la Paris de profesorii alungați din universitățile rusești. Profesorii liberali l-au rugat pe indezirabilul conferențiar să se abțină pe cât posibil de la orice fel de polemici. Însă Lenin nu a făcut nicio promisiune în această direcție și și-a început prima conferință cu declarația că marxismul este o teorie revoluționară și, prin urmare, fundamental polemică. Îmi amintesc că Vladimir Ilici era foarte surescitat înainte de prima conferință, dar imediat ce s-a urcat pe podium s-a stăpânit complet, sau cel puțin așa a lăsat impresia. Profesorul Gambarov, care venise să-l asculte, i-a împărtășit impresiile lui Deutsch cam în acești termeni: „Un profesor perfect.” Evident că, pentru el, asta era cea mai mare laudă posibilă.

Odată, am decis să-l ducem pe Lenin la operă. Toate aranjamentele i-au fost încredințate Sedovei. Lenin a mers la Opéra Comique cu aceeași servietă pe care o lua cu el la conferințe. Aveam locuri la galerie. În afară de Lenin, de Sedova și de mine, cred că mai venise și Martov. O reminiscență îngrozitor de nemuzicală este asociată întotdeauna în mintea mea cu această vizită la operă. La Paris, Lenin își cumpărase o pereche de pantofi care mai apoi s-au dovedit mici. Întâmplarea a făcut ca eu să am nevoie tocmai atunci de pantofi noi. Am primit pantofii lui Lenin și, la început, am crezut că mi se potrivesc de minune. Drumul până la operă s-a desfășurat în condiții bune. Dar în sală am început să am dureri. Pe drumul spre casă, am trecut prin chinurile iadului, în timp ce Lenin mă tachina fără milă pentru că, încălțând aceiași pantofi, pățise la fel.

Am plecat din Paris pentru un turneu de conferințe care urmau să aibă loc în coloniile studențești din Bruxelles și Liège, apoi în alte câteva orașe din Germania. La Heidelberg, l-am ascultat pe bătrânul Kuno Fischer, dar n-am fost atras de învățătura sa kantiană. Filozofia normativă era complet străină ființei mele. Cum să preferi fânul uscat atunci când lângă el se află o iarbă moale și proaspătă? Printre studenții ruși, Heidelbergul avea renumele de centru al idealismului filozofic. Unul dintre ei era Avksentiev, viitorul ministru de interne din guvernul Kerenski. Am avut acolo mai multe controverse aprinse cu privire la dialectica materialistă.